

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI

ILMIY-ELEKTRON JURNALI
9-SON

KOKAND UNIVERSITY | **2023**
HERALD | **VOLUME №9**

**QO‘QON
UNIVERSITETI
XABARNOMASI
9-SON**

**KOKAND
UNIVERSITY
HERALD
VOLUME 9**

**ВЕСТНИК
КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТ
ВЫПУСК 9**

9/2023

QO'QON UNIVERSITETI

XABARNOMASI

Ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

G'.E.Zaxidov

Bosh muharrir:

Sh.R.Ruziyev

Tahrir kengashi mas'ul kotibi:

A.A.Yusupov

Sahifalovchi muharrir:

T.M.Umarov

Texnik muharrir:

D.Z.Solidjonov

Tahririyat hay'ati:

1. I.f.d., prof., S. G'ulomov (O'z.R. Fanlar Akademiyasi)
2. DSc., prof., Sh. I. Mustafakulov
3. DSc., Mark Rozenbaum (AQSH)
4. PhD., I. Bobojonov (IAMO, Germaniya)
5. PhD., N. Djanibekov (IAMO, Germaniya)
6. PhD., K. Akramov (IFPRI, AQSH)
7. PhD., N. Yusupov (Woosong University, J.Koreya)
8. DSc., D. Xosilova (University of Wyoming, AQSH)
9. I.f.d., prof., B. Salimov (TDIU)
10. I.f.d., prof., K. Axmedjanov (KIUT)
11. I.f.d., prof., N. Maxmudov (TDIU)
12. PhD., Sh. Aktamov (Singapur universiteti)
13. I.f.d., prof., U. Gafurov (TDIU)
14. I.f.d., prof., X. Qurbonov (TDIU)
15. F.f.n., dotsent D. Xodjayeva (QDPI)
16. I.f.n., dotsent, N. Urmonov (TDIU)
17. F.f.d., prof., Sh. Shaxobidinova (ADU)
18. F.f.d., prof., M. Umarxodjayev (ADU)
19. I.f.n., dotsent, J. Qambarov (FarPI)
20. PhD, dotsent, D. Rustamov (ADU)
21. I.f.n., dotsent, A. Islamov (Qo'qon universiteti)
22. PhD., M.Najmiddinov (Qo'qon universiteti)

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turkiston ko'chasi, 28 a-uy, 1-xonadon

Qo'qon universiteti xabarnomasi

("Вестник Кокандского университета – Kokand University Herald") ilmiy-elektron jurnali Qo'qon universiteti Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2020-yil 10- oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №1138 raqami bilan ro'yxatidan o'tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O'zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-1695 ISSN-raqami olingan.

© "Kokand University" – 2023

Mundarija:/Outline:

Iqtisodiyot / Economy			
1.	Sh.Ruziyev	O'zbekistonda smart turizmni zamonaviy prinsiplari asosida rivojlantirish va bunda xorij tajribasidan foydalanish	3-6
2.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Strategy for the development of free economic zones in Uzbekistan	7-10
3.	K.Светлана O.Арзикулов Г.Атамуратова	Методы управления кредитным портфелем коммерческих банков	11-16
4.	J.Bobanazarova L.Zulfikarova	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida yoshlarning kasbiy layoqatlarini shakllantirish	17-20
5.	K.Kurpayanidi	Institutional aspects and risks in the digital economy: ways to reduce uncertainty for economic agents	21-25
6.	A.Abduvoxidov X.Nazarov	Qishloq xo'jaligi tarmog'ini zamonaviy axborot texnologiyalari orqali raqamlashtirish va innovatsiyalarni jadallashtirish istiqbollari	26-30
7.	Sh.Rasulova	Oziq-ovqat sanoat korxonalarini faoliyatini boshqarish hamda korxonalar iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari	31-34
8.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Influence of the volume of industrial production in Uzbekistan on the import trend	35-40
9.	M.Turg'unov	Raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatida zamonaviy boshqaruv istiqbollari	41-45
10.	K.Svetlana U.Gulmira	Tadbirkorlik faoliyatida motivatsiya modellarining xorijiy davlatlar tajribalarining ahamiyati	46-49
11.	Г.Хусанова	Худудлар саноатини комплекс-инновацион ривожлантириш модели (Наманган вилояти мисолида)	50-52
12.	T.Boburjon J.Mamasoliyev	Mamlakat yalpi ichki mahsulotiga soliq turlarining ta'siri	53-60
13.	A.Abduhamidov	A comprehensive analysis of the impact of globalization on auditing standards	61-63
14.	K.E. Grishin Y.Djabbarova	Features of printing production in modern conditions	64-67
15.	X.Gafurov S.Abdulhamidov	Mamlakat yalpi ichki mahsulotini rivojlantirishda kichik biznesni o'rni va duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar tahlili	68-71
16.	A.Abduhamidov D.Xo'jamurodov	Moliyaviy texnologiyalar tarixi va rivojlanishi: O'zbekiston misolida	72-74
17.	D.To'xtamurodov	Erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirishni boshqarishning samaradorligi	75-78
18.	Н.Мукумова	Состояние, тенденции и особенности развития рынка услуг высшего образования в Узбекистане	79-84
19.	J.Turg'unov	Mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni joriy etish holati va asosiy yo'nalishlari	85-87
20.	U.Mamadaliyev	Specific characteristics of tour operator activity management	88-90
21.	М.Усмонов	Актуальные вопросы достижения точки безубыточности на предприятиях	91-94
22.	Kh.Gafurov	Unraveling complexity: assessing the impact of real effective exchange rate on Uzbekistan's trade dynamics	95-98
23.	L.Yoqubov	Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari tahlili	99-101
24.	Z.Umarova	Iqtisodiy islohotlar sharoitida korxonalarni boshqarish	102-105
25.	O.Umarov Yo.Murodova	Sayyohlar uchun yovvoyi tabiat farovonligini oshirishda marketingdan foydalanish	106-108
26.	Sh.Saloxitdinov	Mehnat bozoriga oliy ta'lim muassasalari tomonidan bitiruvchilarni tayyorlashni tartibga solishning institutsional asoslari	109-112
27.	Sh.Rasulov	Mehnat resurslarining iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha bandligining joriy holati tahlili	113-116
28.	G.Melibaeva	An overview of the function of human resource management in employee performance and motivation	117-121
29.	M.Gulomkodiroya	An overview of green banking practices in Uzbekistan	121-125
30.	M.Tojiyeva	Kichik biznesni rivojlantirishning mamlakat ijtimoiy- iqtisodiy hayotidagi ahamiyati	126-130
31.	Sh.Po'latov Sh.Musabekov	The study of value-added tax: knowledge from the eu vat experience and Uzbekistan's vat system	131-135
32.	M.Sultonov	Fond bozori va unda tijorat banklarining tutgan o'rni	136-139

33.	Sh.Po'latov	O'zbekiston respublikasida qo'shilgan qiymat solig'i va aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilarini bir-biridan farqli jihatlarini baholash	140-143
34.	A.Baxromov	Increasing the economic efficiency of textile industry enterprises through digital technologies	144-146
35.	H.Rasulov	Siyosiy mojarolarning turizmga ta'siri	147-150
36.	D.Mamayusupova	Turizm sohasida davlat-xususiy sherikligi ishtirokchilarining o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirish	151-153
Pedagogika / Pedagogy			
37.	M.Ganiyeva D.Ergasheva	Unlocking knowledge: key pedagogical aspects of the study of philology	154-158
38.	Sh.Jumanova A.Abdullayev M.Odilova	O'zbekistonda pisa testi natijalari va boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini bu testga tayyorlash istiqbollari	159-162
39.	M.Temirova	Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslarini mustahkamlanishi	163-165
40.	G.Sanginova	Erta bolalik ta'limini qo'llab-quvvatlashda oilalarning roli	166-169
41.	N.Valiyeva	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari	170-173
42.	V.Abdullaeva	Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining o'rganilishi hamda asardagi somatik frazeologik birliklarning qo'llanilishi	174-179
43.	S.Asilova	Tarbiyasi qiyin o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari	180-183
44.	Z.Eraliyeva D.Djo'rayeva	Bolalar tafakkurini rivojlantirishda ayrim didaktik o'yinlarning ahamiyati	184-186
45.	G.Komiljonova	Fanlararo bog'lanishlar asosida talabalarni bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish	187-192
46.	Sh.Pardayev	O'quvchilarning individual o'quv natijalarini baholashga zamonaviy yondashuvlar	193-196
47.	A.Mirzakulov	IIV akademiyasi kursant qizlarini zamonaviy krossfit sport turi orqali jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish	197-200
48.	F.Berdibekova	Akmeologik yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari	201-203
49.	H.Akbarova	Talim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida samaradorligini oshirish (onlayn o'yinlar)	204-208
Filologiya / Philology			
50.	M.Mamatqulova	How does a person become multilingual?	209-2012
51.	M.Mamatqulova	Needs analysis as a main phase for designing english for specific purposes (esp) course	213-216
52.	L.Uzakova	O'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik birliklarning lingvokulturologik tadqiqi: o'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik vositalarning chog'ishtirma tadqiqi	217-221
53.	G.Xoldorova	Alisher Navoiy ijodida sakkokiy an'analari	222-224
54.	M.Парпиева	Актуальные вопросы изучения русского языка	225-227
Raqamli texnologiyalar / Digital technologies			
55.	C.Гулямов A.Шермухамедов Б.Шермухамедов	Применение искусственного интеллекта в образовании	228-232
56.	F.Mulaydinov D.Otajonova	Breaking language barriers: the future of english language teaching with ar/vr technology	233-236
57.	F.Mulaydinov A.Abdullayev M.Odilova	Ta'limda raqamli texnologiyalarning roli	237-240
58.	T.Azimova	Matematikani o'qitishda qiyosiy usullar va o'quv texnologiyalari	241-244
59.	Sh.Akhunova	Concerns regarding the use of foreign experience and the significance of using digital technologies to boost the tourism network's competitiveness	245-249
60.	B.Akramov	Fizika fanini o'qitishda zamonaviy texnikalardan foydalanish va zamonaviy texnik qurilmalarni amaliy o'rganish	250-253

FOND BOZORI VA UNDA TIJORAT BANKLARINING TUTGAN O'RNI

Sultonov Mansur G'aniyevich

Jizzax politexnika instituti

Iqtisodiyot va menejment kafedrasida assistenti

sultonovmansur77@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

ANNOTATSIYA

Qabul qilindi: 24-dekabr 2023-yil

Tasdiqlandi: 26-dekabr 2023-yil

Jurnal soni: 9

Maqola raqami:

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.854>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/

keywords

Fond, mablag', qimmatli qog'ozlar bozori, Raymon Barr, Gregori Menkyu, birlamchi bozor, qatnashchilar.

Ushbu maqolada fond bozori va unda tijorat banklarining hozirgi kundagi o'rni, tijorat banklari fond bozorining eng muhim ishtirokchilaridan biri ekanligi, Respublikamiz banklarining fond bozorida faoliyatini takomillashtirish zarurligi haqida ma'lumotlar va tavsiyalar keltirilgan.

Kirish. Har qanday mamlakat iqtisodiyotida biz ko'rishimiz mumkinki, ayrim tarmoqlarda pul mablag'lari yetishmay turgan bir paytda, ba'zi tarmoqlarning ko'p miqdorda pullari vaqtincha bo'sh turadi. Bir tarmog'ning mablag'i ma'lum vaqt mobaynida ortiqchalik yoki yetishmay qolishligi navbatma-navbat almashib kelishini hisobga olgan holda, mablag'i yetadigan va shu mablag'ga yetishmovchiligi bor bo'lgan bir qancha tarmoqlarni bir-birlari bilan uchrashtiradigan soha bu moliya bozori, ya'ni fond birjasi hisoblanadi.

O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozori o'z rivojlanishining dastlabki bosqichida bo'lib, tijorat banklari faoliyati samaradorligini to'xtovsiz oshirib borish jarayonini boshqarish amaliyotini takomillashtirish borasida bir qator dolzarb muammolarning mavjudligi va ularni hal qilishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishning zarurligi ushbu mavzuni tadqiq etish naqadar muhimligini ko'rsatib beradi.

Tijorat banklari fond bozorining eng muhim ishtirokchilaridan biri hisoblanadi. Biroq, bank tizimida to'plangan moliyaviy salohiyatga qaramay, zamonaviy fond bozorining xususiyatlari banklarga uni to'liq amalga oshirishga imkon bermayapti. Bunga asosiy sabab sifatida esa iqtisodiyotning investitsiyalarga muhtoj bo'lgan tarmoqlarida ko'pchilik korporativ qimmatli qog'ozlarning yuqori risklari va past likvidligi bilan bog'liqligi ko'rsatiladi.

Fond bozorida tijorat banklarini qimmatli qog'ozlari rivojlanishining asosiy vazifasi faqat aksiyalar bozorini rivojlantirish emas, balki kapitalizatsiya darajasini o'stirish, banklarning nolikvid aktivlarini likvid aktivlarga aylantirish faoliyatini takomillashtirishdan iboratdir. Qimmatli qog'ozlar bozorida ko'p miqdordagi sarmoyadorlarning mablag'larini yig'ib, uni turli xil qo'yilmalar uchun taqsimlashi lozim. Bu bozorning hajmdorligiga va xilma-xilligiga, ya'ni muomaladagi qimmatli qog'ozlarning mumkin qadar sarmoyadorlar o'rtasida tarqatilishiga bog'liq hisoblanadi.

Mamlakatda qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi avvalambor, uning ishtirokchilariga yuqori foyda olib kelsa, boshqa tomondan uning likvidligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ta'kidlash joizki, xalqaro amaliyotda "fond bozori"ga nisbatan berilgan ilmiy ta'riflar borasida turlicha talqinlar mavjud bo'lib, ular bir-biridan farqlanadi va yagona yondashuvni tashkil etmaydi. Shu sababli, fond bozori va qimmatli qog'ozlar bozori borasida iqtisodchi olimlar o'rtasida bahsli bir qancha masalalar hanuzgacha davom etayotgan bo'lsada, xorijlik iqtisodchi olimlarning bergan ilmiy ta'riflari va fikrlari ham juda qiziqarli bo'lib, ularning ayrimlarini tadqiq etishni lozim topdik. Shu jumladan, xorijlik iqtisodchi olimlardan Raymon Barr fond bozoriga quyidagicha ta'rif beradi: "Fond bozori texnik institut sifatida bo'sh pul mablag'larini qayta taqsimlash funksiyasini bajaradi, mulk huquqiga baho beradi, risklarni, ishchi aylanmasida ishtirokchilar o'rtasida ma'lumotlarni qayta taqsimlaydi. Shu bois fond bozori deyilganda jamg'armalarni yig'uvchi

va bir joyga jamlovchi uzoq muddatli bo'sh turgan kapitallar bozori tushuniladi. Ushbu mablag'lar uzoq muddatga tegishli tarmoqlarga yo'naltiriladi"¹. Fikrimizcha Raymon Barr fond bozorini avvalo, texnik institut sifatida ko'radi, uni bo'sh pul mablag'larini, risklarni va ma'lumotlarni ishtirokchilar o'rtasida qayta taqsimlashini e'tirof etadi hamda uni jamg'armalarni yig'uvchi va bir joyga jamlovchi uzoq muddatli bo'sh turgan kapitallar bozori sifatida tushunadi. O'z navbatida, ushbu mablag'lar uzoq muddatga tegishli tarmoqlarga yo'naltirilishini aytadi.

Xususan, xorijlik zamonaviy va taniqli iqtisodchi olimlardan biri Gregori Menkyu shunday ta'rif beradi: "Ko'p hollarda fond bozoriga oid shunday ta'rif tez-tez uchraydi, ya'ni u xohlovchi shaxslarga jamg'arma qilish, aksiya va obligatsiya bozorida o'z mablag'larini qarzdorlarga berish imkonini beruvchi moliyaviy muassalar yig'indisidir"². Ushbu ta'rifda G. Menkyu fond bozorini mazkur bozor ishtirokchilariga jamg'arma qilish, aksiya va obligatsiya bozorida o'z mablag'larini qarzdorlarga berish imkonini beruvchi moliyaviy muassalar yig'indisi sifatida e'tirof etadi hamda uning ta'rif mazmun jihatidan Raymon Barrning ta'rifidan keskin farq qiladi.

Xorijlik zamonaviy va taniqli iqtisodchi olimlar K.R. Makkonnell va S.L. Bryu shunday ta'rif beradi: "Fond bozori-kapital mablag'larini tavsiya etuvchi va sotib oluvchilarni bir joyga jamlovchi institutdir"³. Mazkur ta'rifda K.R. Makkonnell va S.L. Bryular fond bozorini eng avvalo, kapital mablag'larini tavsiya etuvchi va sotib oluvchilarni bir joyga jamlovchi institut sifatida e'tirof etadi hamda ularning ta'rif mazmun jihatidan oldingi olimlarning ta'rifidan farq qiladi.

Shuningdek iqtisodchi professor Sharbat Abdullayevaning "Bank ishi" darsligida fond bozoriga "Fond birjasi qimmatli qog'ozlar bilan oldi-sotdisi o'tkaziladigan joy"⁴ deya ta'rif berilgan.

Fond bozorining o'zi qimmatli qog'ozlarning kelib tushish vaqti va usuliga qarab birlamchi hamda ikkilamchi bozorlarga ajratiladi. Birlamchi bozor – Fond bozorining asosi hisoblanadi. Unda birinchi marta chiqarilayotgan qimmatli qog'ozlar joylashtiriladi. Birlamchi bozorning asosiy qatnashchilari qimmatli qog'oz emitentlari va investorlardir. Investitsiya qilish uchun asosiy va aylanma moliyaviy kapital zaxiralari muhtoj bo'lgan emitentlar fond bozorida qimmatli qog'ozlar taklifini belgilaydi. O'z kapitalini qo'llash uchun foydali soha izlovchi investorlar qimmatli qog'ozlarga talabni shakllantiradi. Birlamchi bozorda vaqtincha erkin pul mablag'larini jalb etish amalga oshiriladi. Lekin birlamchi bozor jamg'armani faqat milliy iqtisodiyot ko'lamidagina kengaytirish bilan chegaralanmaydi. Unda erkin pul mablag'larining iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari bo'yicha taqsimlanishi ham sodir bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot ma'lumotlari rasmiy manbalardan olingan, taniqli iqtisodchi olimlarning fond bozori va unda tijorat banklarining tutgan o'rni muammolarini ilmiy-nazariy qarashlarini qiyosiy tahlil qilish, xorij tajribalarini umumlashtirish va

¹ Барр Р. Политическая экономия. Т.-М. Международные отношения, 1995 г

² М. Грегори. Принципы экономики. – СПб.: Питер Кем., 1999, С.538.

³ Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономика. – М: Инфра М., 2003, С.62

⁴ Sh.Z.Abdullayeva. Bank ishi. –Darslik, –T Iqtisod-moliya, 2017-y, 220 b

mamlakatimizda erishilayotgan yutuqlar bo'yicha olingan natijalarga tayangan holda fond bozorini o'rganishga erishilgan.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmonidagi strategiya dasturida ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lgan milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash yo'nalishida mamlakatimizda kapital harakatini bosqichmabosqich erkinlashtirish hamda yirik korxonalarini va ulardagi ulushlarni (aksiyalarni), shu jumladan fond birjasi orqali xususiy lashtirish; davlat ulushiga ega tijorat banklarida transformatsiya jarayonlarini yakunlab, 2026-yil yakuniga qadar bank aktivlarida xususiy sektor ulushini 60 foizgacha yetkazish kabi maqsadlar belgilab olingan.⁵ Ushbu maqsadlarning qo'yilishi ham mavzimiz dolzarbligini belgilab beradi.

So'nggi yillarda banklarimizning iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashdagi roli oshib bormoqda. Bu esa, o'z navbatida O'zbekiston banklarining fond bozorida faoliyatini takomillashtirish zarurligini asoslab beradi.

Shu bilan birgalikda, bu sohada ko'pgina muammolar hozirda ham o'z yechimini topa olmay qolmoqda. Respublikamizdagi banklarning aksariyati fond bozoriga sekinlik bilan kirib bormoqda va buning natijasida ushbu bozorda banklararo raqobat past darajada saqlanib kelinmoqda. Mazkur muammolarni hal etishda banklarning fond bozorida investitsiya muhitini va qimmatli qog'ozlarning oldi-sotdisini yaxshilashdagi ishtirokini, ya'ni banklarning fond bozorida faoliyatini rivojlantirishni ilmiy asosda o'rganish bugungi kunda o'z dolzarbligini

saqlab qolmoqda.

Fond birjasi – qimmatli qog'ozlar savdosiga mo'ljallangan uyushgan bozordir. Bu qimmatli qog'ozlar xaridori hamda sotuvchisi uchrashadigan joy hisoblanadi.

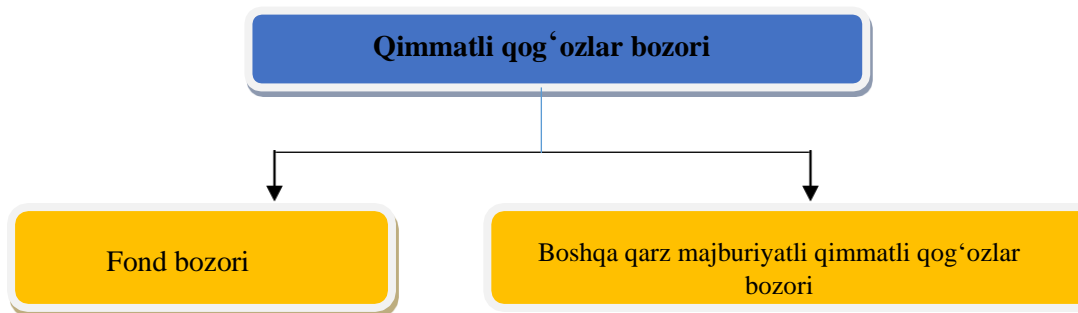
Misol uchun: dunyodagi yetakchi fond birjalariga NYSE, NASDAQ, LSE va boshqalar kiradi.

"Toshkent" Respublika fond birjasi – O'zbekiston Respublikasi hududidagi yagona fond birja hisoblanadi. U 1994-yil 8-aprelda tashkil etilgan bo'lib, hozirda u yerda 99 ta kompaniya o'z aksiyalari va 4 ta emitent (aksiya chiqaradigan kompaniya) o'z obligatsiyalari bilan savdo qiladi.

Ro'yxatga olingan qimmatli qog'ozlar birjalarga joylashtiriladi, u yerdan ularni jismoniy va yuridik shaxslar – investorlar xarid qilishi mumkin.

Qimmatli qog'ozlar markaziy depozitariysi – qimmatli qog'ozlarni saqlash, yuritish, harakatini hisobga olish yagona tizimini ta'minlaydigan hamda boshqa turdosh xizmatlarni ko'rsatadigan tashkilot. (Markaziy depozitariy o'z faoliyatini Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 21-maydagi 263-sonli "Qimmatli qog'ozlarning markaziy depozitariysini tashkil etish va uning faoliyati masalalari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq, majburiy litsenziyalashsiz amalga oshiradi).⁶

Iqtisodiy adabiyotlarda "qimmatli qog'ozlar bozori" va "fond bozori" degan atamalarni sinonim sifatida talqin etilib boriladi. Ushbu atamalarga izoh beramiz. Qimmatli qog'ozlar bozorining ishtirokchilari tarkibiga va undan narx-navoni shakllanishiga asosan quyidagi ikki guruhga ajratish mumkin.

1-rasm. Qimmatli qog'ozlar bozorining tarkibi⁷

1. Fond bozori. Ushbu bozorda emitent va bo'lajak sarmoyador bevosita ishtirok etmaydilar. Bu bozorda albatta moliyaviy vositachi (broker yoki diller) ishtirok etadi. Fond bozorida aksiyalar, obligatsiyalar, davlat qimmatli qog'ozlari sotiladi. Bundan tashqari, fond bozorida qimmatli qog'ozlar ularga bo'lgan talab va taklif asosida sotiladi yoki xarid qilinadi.

2. Boshqa qarz majburiyatli qimmatli qog'ozlar bozori. Ushbu bozorda emitent va bo'lajak sarmoyador hech qanday moliyaviy vositachi yordamisiz bevosita oldi – sotdini amalga oshiradilar. Ushbu bozorda depozit sertifikatlari, depozit – jamg'arma sertifikatlari va veksellar savdosi amalga oshiriladi. Shunisi diqqatga sazovorki, boshqa qarz majburiyatli qimmatli qog'ozlar bozorida qimmatli qog'ozlar ularga bo'lgan talab va taklif asosidagi narxda emas, balki oldindan belgilangan narxlar hamda shartlar asosida sotiladi.

Banklarning qimmatli qog'oz bozoridagi alohida mavqeyi shundan iboratki, ular boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlardan farqli ravishda, ushbu bozor qatnashchisi sifatida bir vaqtning o'zida bir necha vazifalarda, xususan: aksiyalar, depozitlar va omonatlar (jamg'arma) sertifikatlari hamda bank veksellari emitentlari sifatida; boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar va davlat qimmatli qog'ozlarini sotib oluvchi sarmoyadorlar sifatida; o'z mijozlariga maslahatlar beradigan, depozitlar operatsiyalarini bajaruvchi, qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar qilish uchun ularga berilgan qimmatli qog'ozlar va pul mablag'larini boshqarish bo'yicha xizmatlar ko'rsatadigan investitsiya muassasalari sifatida qatnashishi mumkin.

Bir vaqtning o'zida tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bozorining umumiy infratuzilmasining tarkibiy qismidir va ushbu vazifada ularning roli nihoyatda katta, sababi amaliyotda qimmatli qog'ozlar bozorining har bir ishtirokchisi tijorat bankining xizmatidagi ish olib bora olmaydi hamda tijorat banki ularning joriy hisob-kitob raqami va boshqa hisob raqamini ochadi, ularda pul mablag'larini, shu jumladan, qimmatli

qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq mablag'larni saqlaydi⁸.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki mamlakat bank tizimidagi depozit sertifikatlari va depozit-jamg'arma (omonat) sertifikatlarini muomalaga chiqarish, muomalada bo'lishini nazorat qilish hamda muomaladan chiqarish uchun javobgarlikni olib borar ekan, u mamlakat fond bozorining malakali ishtirokchisi sifatida fond bozorining faoliyatini muvofiqlashtirish va tartibga solish tizimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ko'pgina mamlakatlar iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikka erishish vositasi sifatida o'z fond bozorlarining rivojlanishi va investitsiya darajasini rag'batlantirishga harakat qilib borishadi. Shular qatorida O'zbekistonda ham fond bozorini rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga harakatlar boshlandi. Lekin hali ham fond bozori va tijorat banklari orasidagi munosabatlar to'laligicha ma'lum bir me'yorga kelmagan.

Rivojlangan mamlakatlardan farqli ravishda O'zbekistonda ularning tajribasini o'rgangan holda bosib o'tiladigan yo'lni qisqartirish uchun bir qancha imkoniyatlar mavjud. Bunda albatta tijorat banklari asosiy o'rin egallaydi. Shu sababli ham O'zbekiston tijorat banklari bilan uzviy bog'langan, investitsion jozibador, professional ishtirokchilar bilan boyigan kuchli fond bozori tuzish strategiyasini ishlab chiqishi zarur hisoblanadi.

Butun dunyo banklari qimmatli qog'ozlar bozorida faol rol o'ynab, nafaqat investor va emitent, balki vositachi sifatida ham harakat qiladi. Biroq, turli davlatlarda ularning qimmatli qog'ozlar bozoridagi roli bir xil emas. Qo'shma Shtatlar va Yaponiyada rivojlangan banklarning segmentlangan tuzilmasi depozitlarni qabul qilish, qisqa muddatli kreditlar berish bo'yicha bank operatsiyalarini sanoat kompaniyalarining qimmatli qog'ozlarini chiqarish, joylashtirish operatsiyalaridan hamda ba'zi maxsus xizmatlar turlaridan (sug'urta, ko'chmas mulk bilan bog'liq

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2022.

⁶ finlit.uz

⁷ Alimov I.I., Xusanboyev A.F., Ikramov A.I. «Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari» T. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti. 2010-y. 56-b.

⁸ Gulmira, U. (2023). Theoretical basis of management of the financial stability of the banking system. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(05), 126-130.

operatsiyalar va boshqalar.) qonuniy ravishda ajratadi.

Umumjahon tuzilmasi bilan qonunda ayrim operatsiyalar turlari va moliyaviy xizmatlar sohalari bo'yicha cheklolar mavjud emas. Bu turdagi universal banklar bir qator G'arbiy Yevropa mamlakatlarida – Germaniya, Fransiya, Shveysariya, Buyuk Britaniya va boshqalarda rivojlangan. Bu mamlakatlarda bank sektori faoliyatida moliya institutlarining yuqori darajada o'zini-o'zi nazorat qilishi, ularning bank hamjamiyati tomonidan ishlab chiqilgan urf-odat va an'analarga qat'iy amal qilishi muhim o'rin tutadi.

Banklarning investitsion faoliyati yangi qimmatli qog'ozlarni joylashtirishni kafolatlash (anderrayting), shuningdek, mijozlarga qaysi turdagi qimmatli qog'ozlarni chiqarish, qachon va qanday taklif qilish kerakligi haqida maslahat berishdan iboratdir. Tabiiyki, bu funksiyalar an'anaviy, ya'ni tijorat funksiyalari bilan birlashtirilgan. Tijorat funksiyalari, asosan, depozitlarni qabul qilish va depozitlarga to'langanidan yuqori stavkalarda kreditlar berishdan iborat. Ushbu sohadagi foyda pul qiymati (depozitlar bo'yicha to'langan) va kapitalning daromadligi (ssudalar bo'yicha hisoblangan foizlar) o'rtasidagi foiz farqidan olinadi⁹.

Banklarning investitsion faoliyatidan asosiy maqsad kapitalni ko'paytirish va uni likvidli shaklda saqlanishini, barqaror faoliyati hamda amalga oshirilayotgan operatsiyalarining daromadligini ta'minlashdan iboratdir. Bu faoliyat bilan shug'ullanish bankning o'sib borayotgan moliyaviy ehtiyojlarini qondirish maqsadida sarmoyalarning samarali yo'nalishlarini belgilab beradi. Investitsiyalarni amalga oshirishning maqsadi – sarmoyalarni xavfsiz investitsiya qilgan holda tegishli foyda olish hamda bankning joriy pul sarmoyalari hisobiga foyda olishga bo'lgan ehtiyojlarini kelgusida qondirishdan iboratdir. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda banklarning qimmatli qog'ozlar bozorida faoliyatdan asosiy maqsadlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- qimmatli qog'ozlar chiqarish asosida kredit va hisob-kitob faoliyati yuritish uchun qo'shimcha pul resurslarini jalb qilish;
- qimmatli qog'ozlarga sarflangan va o'z investitsiyalaridan bankka to'lanadigan foiz va dividendlar evaziga hamda qimmatli qog'ozlarning kurs qiymati oshishi tufayli foyda olish;
- mijozlarga qimmatli qog'ozlar operatsiyalariga doir xizmatlar ko'rsatishdan foyda olish;
- erkin raqobat asosida bankning xizmat sohasini kengaytirish hamda korxon va tashkilotlarning kapitalarida qatnashish evaziga yangi mijozlarni jalb qilish;
- bankning qimmatli qog'ozlari orqali resurslarni jalb qilish va ulardan foydalanish;
- bankning likvidli mablag'lariga qo'yilmalarning daromadligini ta'minlagan holda likvidlik zaruriy zahirasini saqlab borish;
- mijozlarning qimmatli qog'ozlarni olib-sotishdan hamda moliyaviy risklarni qimmatli qog'ozlar hosilalari bilan amalga oshiriladigan operatsiyalar orqali sug'urta qilish kabilarni keltirishimiz mumkin.

Tijorat banklarining mamlakatimiz qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchisi sifatida ular boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlardan farqli ravishda, ushbu bozorning malakali ishtirokchisi sifatida bir vaqtning o'zida bir necha xildagi vazifalarni bajarishi mumkin. Bu vazifalar quyidagilardan iboratdir:

- qimmatli qog'ozlarning aksiyalar, depozit depozit jamg'arma sertifikatlari, depozit sertifikatlarini muomalaga chiqaruvchi emitentlar sifatida;
- o'z mijozlariga qimmatli qog'ozlar bozoriga doir maslahatlar, ular uchun reestr yurituvchi va depozitar operatsiyalarni bajaruvchi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonun, O'RQ-580-son, 2019-yil
2. Барр Р. Политическая экономия. Т.-М. Международные отношения, 1995 г
3. М. Грегори. Принципы экономикс. – СПб.: Питер Кем., 1999, С.538.
4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. – М: Инфра М, 2003, С.62
5. Sh.Z.Abdullayeva. Bank ishi.-Darslik,-T. Iqtisod-moliya, 2017 y , 220 b
6. Alimov I.I., Xusanboyev A.F., Ikrapov A.I. «Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalari» T.: Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti. 2010 y. 56 b.

sifatida:

- iqtisodiyotning boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlari va davlatning qimmatli qog'ozlarini sotib oluvchi sarmoyadorlar sifatida;
- o'z mijozlariga qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar qilish uchun ularga berilgan qimmatli qog'ozlar va pul mablag'larini boshqarish bo'yicha xizmatlar ko'rsatadigan investitsiya instituti sifatida qatnashishi mumkin.

Tijorat banklarining fond bozorida professional ishtirokchi sifatida amalga oshiruvchi operatsiyalari:

- emission operatsiyalar
- market-meykerlik
- konsalting
- anderrayterlik
- brokerlik
- depozitar
- investitsion operatsiyalar
- vositachilik operatsiyalari

Yuqorida ko'rsatilganidek, tijorat banklari o'z faoliyatida turli toifadagi sarmoyadorlar uchun keng miqyosda maslahat berish xizmatlarini ko'rsatish, mijozlarning investitsion siyosatini shakllantirish, loyihaviy moliyalashtirishni tashkil etishdan boshlab, qimmatli qog'ozlar portfelini boshqarish va dividendlarni olishgacha bo'lgan yordamni ko'rsatishi mumkin. Tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bozorida turli kreditorlar va sug'urtachilar, depozitar va kliring hisob-kitob markazlarining tashkilotchilari sifatida ishtirok etishlari mumkin. Banklarga ushbu faoliyat turlari bilan fond bozorida shug'ullanishga "Banklar va bank faoliyati to'g'risida" gi qonunning 5-moddasida (qimmatli qog'ozlarni chiqarish, xarid qilish, sotish, ularning hisobini yuritish va ularni saqlash, mijoz bilan tuzilgan shartnomaga binoan qimmatli qog'ozlarni boshqarish, ular bilan boshqa operatsiyalarni bajarish) ruxsat berilgan¹⁰.

O'zining ulkan moliyaviy salohiyati, shu jumladan iqtisodiyotni rivojlantirishning hozirgi bosqichida qimmatli qog'ozlar bozorida u yoki bu tarzda ishtirok etmasdan, bevosita bank vazifalarini bajarishi imkoniyati bo'lmaganligidan foydalanib, tijorat banklari fond bozorida, uning bevosita malakali ishtirokchisi sifatida hamda umuman qimmatli qog'ozlar bilan savdoni rivojlantirish uchun yetarli qulay shart-sharoitlarni shakllantiradigan bozor umumiy infratuzilmasining muhim yordamchi muassasasi sifatida tobora ko'proq muhim o'rinni egallab bormoqda.

O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari faqatgina o'ziga xos noyob muassasalar hisoblanib, hozirda ular amaliyotda milliy fond bozorining barcha vositalarini: aksiyalar, davlat qisqa muddatli obligatsiyalari, davlat o'rta muddatli g'azna majburiyatlari, depozit sertifikatlari, depozit jamg'arma sertifikatlari, veksellar bilan faoliyat olib borishni o'zlashtirib olib, hozirgi vaqtda ular qimmatli qog'ozlar bozorida bir vaqtning o'zida ham emitent, ham sarmoyadorlar va investitsiya instituti sifatida chiqmoqda. Mazkur operatsiyalar institutning kompleks harakatlarini namoyon qila oladi.

Xulosa. Xulosa qilib quyidagilarni keltirishimiz mumkin: har qanday iqtisodiyotda bo'lganidek, ba'zi tarmoqlarda ma'lum davr mobaynida pul mablag'larini yetishmasligi, boshqa tarmoqlarda esa pul mablag'lari vaqtincha bo'sh turib qolishi mumkin. Shu bilan birga, pul mablag'lari yetishmasligidan qiynalayotgan soha muayyan davrdan so'ng ortiqcha pul mablag'lariga ega bo'lib qolishi mumkin yoki aksincha. Shu bois ortiqcha pul mablag'lari egalarni shu pulga muhtoj bo'lib turganlarga qaratib qo'yishga imkoniyat yaratadigan mexanizm bo'lishi dardkor. Bu mexanizm esa o'z navbatida fond bozori hisoblanadi.

⁹ G.A. Perneeva, "Bank moliya bozori" Maqola, KazNPU byulleteni, 2012-yil

¹⁰ "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonun, O'RQ-580-son, 2019-yil